ARCHEOLOGIE IN LIMBURG

68

juli
1996

Hoofdredacteur: W. Dijkman / Uitgave: Archeologische Vereniging Limburg / Redactieadres: Koning Clovisstraat 53, 6226 AE Maastricht / Telefoon: 043 - 3621466 / 043- 3292316

Voorzitter AVL: J.M. Prakken / Eindredactie AiL: J. van den Boorn / ISSN 1384-7538 / Giro: 34.80.900 t.n.v. Archeologische Vereniging Limburg / Prijs per nummer: ƒ 5,00

Opgravingen in de Molenakker te Weert-Campagne 1994

Adrie Tol

Inleiding

In mei 1992 vond een lid van de *Stichting Streekarcheologie Peel, Maas en Kempen* in de Molenakker - een oud akkercomplex ten noorden van Weert- een klomp oud bronsblik. Bij nader inzien bleek het te gaan om de restanten van een set bronzen vaatwerk uit de Romeinse tijd. Deze bijzondere vondst werd gemeld aan de provinciaal archeoloog van Limburg, die besloot tot een aanvullend onderzoek in de vorm van enkele proefsleuven. Doel was vast te stellen of zich onder de akker waardevolle archeologische resten bevonden. Tijdens dit in 1993 uitge-

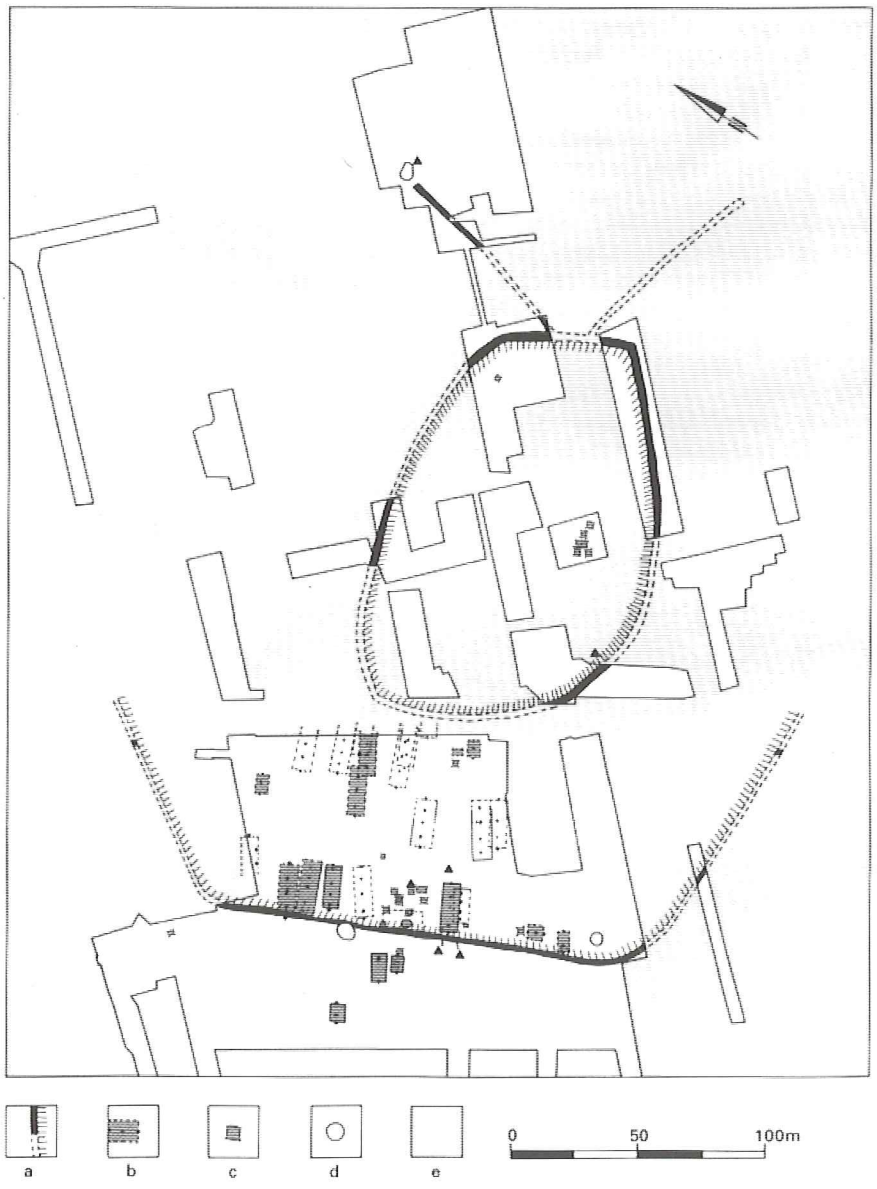

Fig. 1: Overzicht van het versterkte complex uit de late IJzertijd (1e eeuw v. Chr.) en de vroege fase van de inheems-Romeinse nederzetting "Laarderweg" (ca. 50 v. Chr. - 100 na Chr.). Donker raster: opgegraven grachtdeel. Licht raster: vroege fase. Ongerasterd: onbekende datering.
a) gracht met wal, deels gereconstrueerd; b) huisplattegrond, deels gereconstrueerd; c) graanschuurtje; d) waterput; e) niet opgegraven terrein.

voerde proefonderzoek stuitte men westelijk van de Laarderweg op nederzettingssporen uit de Romeinse tijd. Voor archeologen was dit niet eens zo'n grote verassing; de afgelopen jaren is herhaaldelijk gebleken dat juist onder de oude (van oorsprong Middeleeuwse) bouwlanden rond de huidige dorpen en stadjes, bewoningssporen uit lang vervlogen tijden verborgen liggen.

De aanstaande overbouwing van de Molenakker maakte een nader onderzoek dringend gewenst, daar anders alles verloren zou gaan. Dankzij een subsidie van de gemeente Weert werd een grootschalige opgraving mogelijk. Deze is - in overleg met de provinciaal archeoloog - uitgevoerd door het Instituut voor Pre- en Protohistorische Archeologie (IPP) van de Universiteit van Amsterdam, dat reeds vele jaren actief was op het grote urnenveld van de Boshoverheide en geïnteresseerd is in de vroegste bewoningsgeschiedenis van het Weerter land. Gespreid over een periode van zeven maanden is in 1994 een areaal van in totaal vier ha opgegraven. De wetenschappelijke leiding lag in handen van Nico Roymans; de dagelijkse leiding berustte bij ondergetekende, daarbij geassisteerd door Willem Beex. Bij het onderzoek is enthousiast geholpen door leden van de Stichting Streekarcheologie Peel, Maas en Kempen.

In dit artikel wordt een voorlopig verslag gedaan van de resultaten van het onderzoek van 1994.

Topografie van het akkercomplex

Het akkercomplex Molenakker, gelegen tussen Weert-stad en het gehucht Laar, ontleent zijn naam aan een molen langs de Eindhovense weg (Fig. 2). Het is een vrij vlak gebied, dat naar het zuiden toe iets daalt. De oorspronkelijk nattere situatie in het lager gelegen zuidelijke deel blijkt ook uit de benaming Biest (= "drassig stuk land begroeid met riet en biezen") van het nabijgelegen gehucht. Door deze zone is later de Zuid-Willemsvaart aangelegd. De Molenakker heeft een relatief dunne akkerlaag van ca. 40 cm., zodat er nauwelijks van een esdek gesproken kan worden. Het staat bij boeren in de omgeving vanwege de lemige bodem bekend als goede landbouwgrond. Uit de opgravingen blijkt dat het ook in vroegere perioden aantrekkelijke moet zijn geweest om op te boeren.

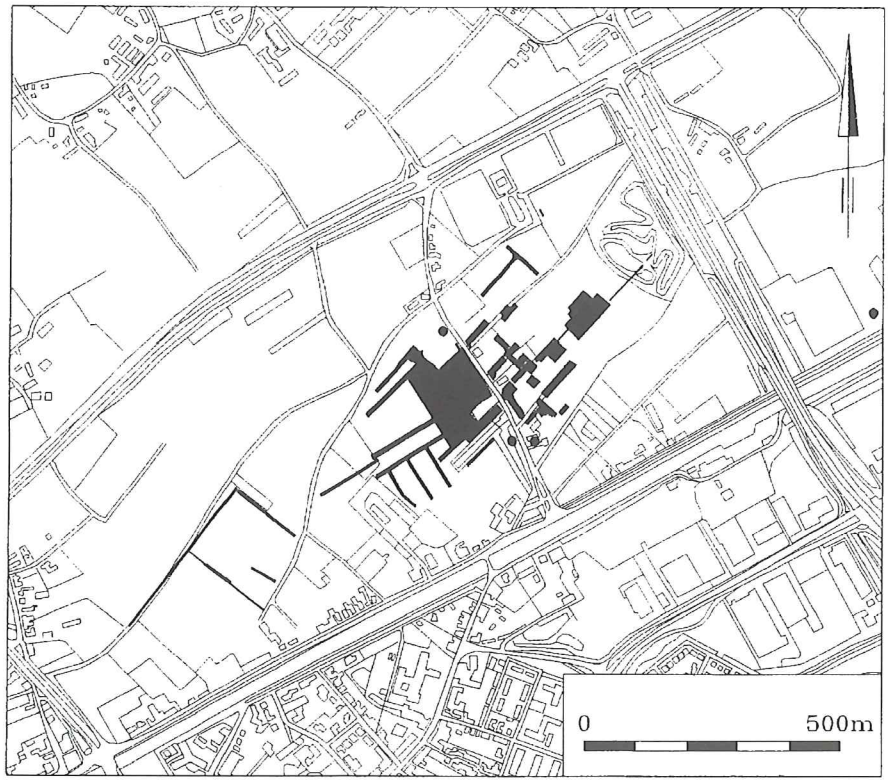

Fig. 2: Weert. Overzicht van het opgegraven areaal (zwart) en de waarnemingen (stippen) in het plan Molenakker.

Een versterking uit de late IJzertijd

De vroegste sporen die zijn aangetroffen zijn die van een versterking uit de late IJzertijd met een dubbel grachtsysteem (Fig. 1). De buitenste gracht is alleen westelijk van de Laarderweg blootgelegd, waar hij over een lengte van 325 m kon worden gevolgd. Oostelijk van de Laarderweg hebben we het verloop van de gracht niet kunnen vaststellen. Zeker is echter dat het omgrachte terrein minimaal 10 ha groot moet zijn geweest en voornamelijk oostelijk van de Laarderweg ligt. Het heeft waarschijnlijk een afgerond-rechthoekige vorm gehad en een omvang van ten minste 300 bij 400 m. De betreffende gracht heeft een spits toelopende V-vormige doorsnede en is, gerekend vanaf het toenmalige maaiveld, 1,5 m diep geweest (Fig. 3, boven). Aan de binnenzijde van de gracht lag oorspronkelijk een aarden wal. De gracht was in de vroeg-Romeinse tijd al grotendeels opgevuld.

Binnen de buitenste omgrachting bevindt zich een tweede omgracht terrein, meer ovaal van vorm (ca. 160 bij 110 m), met een oppervlak van ongeveer 1,25 ha. Het grachttracé is voor het grootste deel blootgelegd of door middel van grondboringen vastgesteld, behalve daar waar de aanwezigheid van bebouwing dit niet toeliet. Ook de binnenste gracht had een spits-toelopende, V-vormige doorsnede (Fig. 3, onder, en 4). De oorspronkelijke diepte bedroeg ca. 2 m bij een breedte van 4 m, en vermoedelijk heeft ook hier aan de binnenzijde een wallichaam gelegen. Vanuit het midden van de oostelijke korte zijde van de gracht loopt een gelijktijdige, minder diepe greppel in noord-oostelijke richting. Aan het uiteinde van deze 80 m lange greppel bevond zich een waterkuil, die niet nader te dateren is dan "IJzertijd". Mogelijk was de greppel de noordelijke arm van een trechtervormige toegang tot het versterkte terrein. Helaas was het niet meer mogelijk een eventuele ingangspartij in de omgrachting en de (hypothetische) zuidelijke greppel-arm op te graven. Binnen het omgrachte terrein, waarvan ongeveer éénderde deel is onderzocht, zijn nauwelijks gelijktijdige nederzettingssporen gevonden. Alleen in het centrum is een cluster van kleine gebouwtjes aangetroffen, die doorgaans als graanschuurtjes worden geïnterpreteerd.

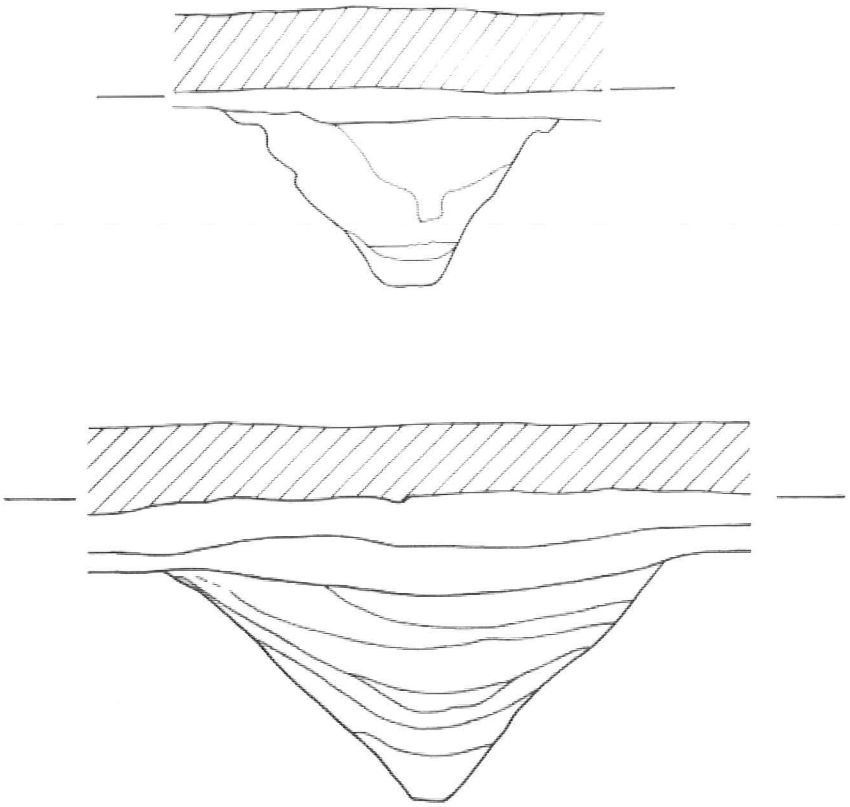

Fig. 3: Doorsnede door de westzijde van de buitenste gracht (boven) en de oostzijde van de binnenste gracht (onder). Schaal 1:40.

De precieze datering van bovengenoemd grachtencomplex is geen eenvoudige zaak. Een belangrijk hulpmiddel vormt het vondstmateriaal uit de grachten. Opmerkelijk is dat de onderste laag van beide grachten vrijwel vondstloos is. Daarentegen is uit de hogere opvullingslagen wel materiaal afkomstig, doch we moeten ons realiseren dat dit primair betrekking heeft op de fase waarin de dubbele omgrachting niet meer gebruikt werd en opgevuld raakte. Van de buitenste omgrachting, waarvan grote stukken op vondsten zijn onderzocht, komen enkele honderden scherven van lokaal vervaardigd aardewerk. In de bovenste grachtvulling zijn echter ook enkele fragmenten van geïmporteerd Romeins aardewerk uit de 1e eeuw na Chr. aanwezig. Verder zijn in de vulling van de gracht drie fragmenten van glazen La Tène-armringen (Fig. 13) alsook enkele lemen slingerkogels gevonden, die ruwweg in de late IJzertijd en de vroegste Romeinse tijd zijn te plaatsen. Dit betekent dat de gracht uiterlijk in het begin van de Romeinse tijd zijn functie had verloren en grotendeels was dichtgeraakt.

Een belangrijke vraag is die naar de relatie tussen de omgrachting en de vroegste fase van de hier opgegraven inheemse nederzetting (ca. 50 v. Chr. - 100 na Chr.). Het merendeel van de vondsten uit de westelijke buitengracht is afval afkomstig van de boerderijen die behoren tot deze vroege fase. Het feit dat vrijwel al het vondstmateriaal uit de bovenste helft van de grachtvulling komt en niets op de bodem is aangetroffen, doet vermoeden dat de gracht reeds buiten gebruik was toen de nederzetting werd gesticht. Het is echter ook niet uit te sluiten dat dit grachttracé is aangelegd toen ter plekke reeds bewoning was. Voorlopig is de aanleg van de buitenste gracht niet nauwkeuriger te dateren dan 1e eeuw v. Chr. De binnenste gracht kon veel minder zorgvuldig onderzocht worden. De weinige vondsten wijzen eveneens op een datering in de 1e eeuw v. Chr.

Hoewel niet duidelijk is of de beide grachten in een keer zijn aangelegd, is het wel waarschijnlijk dat zij als één geheel in gebruik zijn geweest. Het ligt voor de hand dat het grachtencomplex een zekere defensieve functie heeft gehad. Hoe lang dit heeft gefunctioneerd is onzeker, doch we denken eerder aan een korte (enige jaren), dan aan een lange gebruiksduur (enige decennia). Eveneens moeilijk te beantwoorden is de vraag wie dit voor Nederlandse

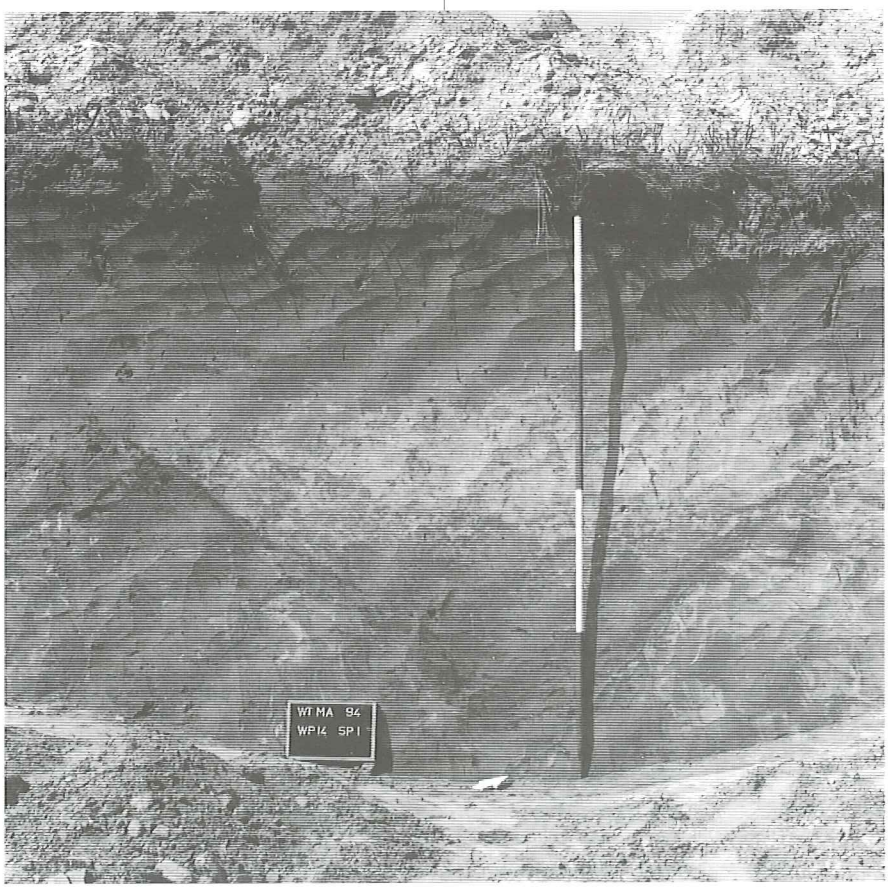

Fig. 4: Doorsnede door de oostzijde van de binnenste gracht. Foto Cor Damhuis.

begrippen indrukwekkende aardwerk heeft aangelegd. Is het een tijdelijk kampement van een Romeins legeronderdeel dat hier in de latere IJzertijd heeft vertoeft, of is het een door de lokale bevolking gebouwde versterking? Hoewel een Romeins-militaire oorsprong van het complex niet is uit te sluiten, denken wij voorlopig aan een lokale inheemse achtergrond. Vergelijkbare kleine versterkingen in het Limburgse Voerendaal, in het Duitse Niederzier bij Aken, en in Latinne en Kontich in het aangrenzende Belgische gebied, zijn zeker door de lokale bevolking aangelegd. Het is nog maar de vraag in hoeverre dergelijke versterkingen een normale, permanente bewoning hebben gekend. Soms, zoals in Kontich, lijkt dit niet het geval. Ook in Weert is in de binnenste versterking geen normale bewoning vastgesteld. Dit wordt verder bevestigd door de schaarste aan nederzettingsmateriaal op het terrein binnen de omgrachting.

Vermoedelijk fungeerde de Weertse versterking als vluchtburcht voor mens en vee tegen invallende ruitergroepen. We weten dat vee en met name runderen in de stamsamenlevingen, die de Lage Landen in de late IJzertijd bevolkten, een belangrijk bezit was. Vee diende als ruilmiddel, als bruidschat bij huwelijksuitwisselingen, als tribuut en als losgeld voor gijzelaars. Het bezit van vee was onlosmakelijk verbonden met het aanzien dat men genoot. Er werd daarom alles aan gedaan om het veebezit te vergroten. Dat geweld daarbij niet werd geschuwd blijkt uit Caesar's verslag van de Gallische oorlogen, waarin hij schrijft dat in onze streken het roven van vee van naburige stammen regelmatig voorkwam.

Voorlopig interpreteren wij het versterkte complex in Weert als een vluchtburcht, aangelegd door de bewoners van de nederzettingen uit de direkte omgeving. Als een plunderende groep in aantocht was, verschanste men zich met de levende have in de centrale versterking. Wij stellen ons voor dat op de begeleidende wal nog een palissade of een dichte haag van struiken stond, zodat het geheel een solide indruk maakte op de invallers. De rooftochten in deze tijd waren geen groots opgezette militaire campagnes, doch kleinschalig van karakter en van korte duur, waarbij het verrassingselement bepalend was voor het succes. Kleine laaglandversterkingen als die te Weert waren daarom niet gebouwd op het doorstaan van langdurige belegeringen - het Romeinse leger zou er bijvoorbeeld zo overheen zijn gewalst - maar vooral op het vertragen van de aanval. Voor een groep plunderaars kan de vertragende werking van het dubbele verdedigingssysteem te Weert reden geweest zijn om van verdere actie af te zien.

Omgrachte versterkingen zijn in ons land tot nu toe alleen uit Weert en Voerendaal bekend. Dit neemt echter niet weg dat zij een meer regulier verschijnsel vormden in ons land dan tot voor kort werd aangenomen. In Noord-Frankrijk en Duitsland zijn versterkingen wel goed bekend. Daar liggen ze vaak nog goed zichtbaar op heuveltoppen. In ons vlakke land zullen ze reeds in de Romeinse tijd zijn geslecht en in latere tijden verploegd, zodat ze slechts bij toeval te voorschijn komen bij grootschalig nederzettingsonderzoek.

Een inheems-Romeinse nederzetting aan de Laarderweg

Het akkergebied tussen Weert en Nederweert moet in de Romeinse tijd intensief zijn bewoond. Uit recent proefsleuvenonderzoek, waarnemingen tijdens bouwwerkzaamheden en oppervlaktevondsten, blijkt dat hier verschillende nederzettingen hebben gelegen. Het onderzoek van 1994

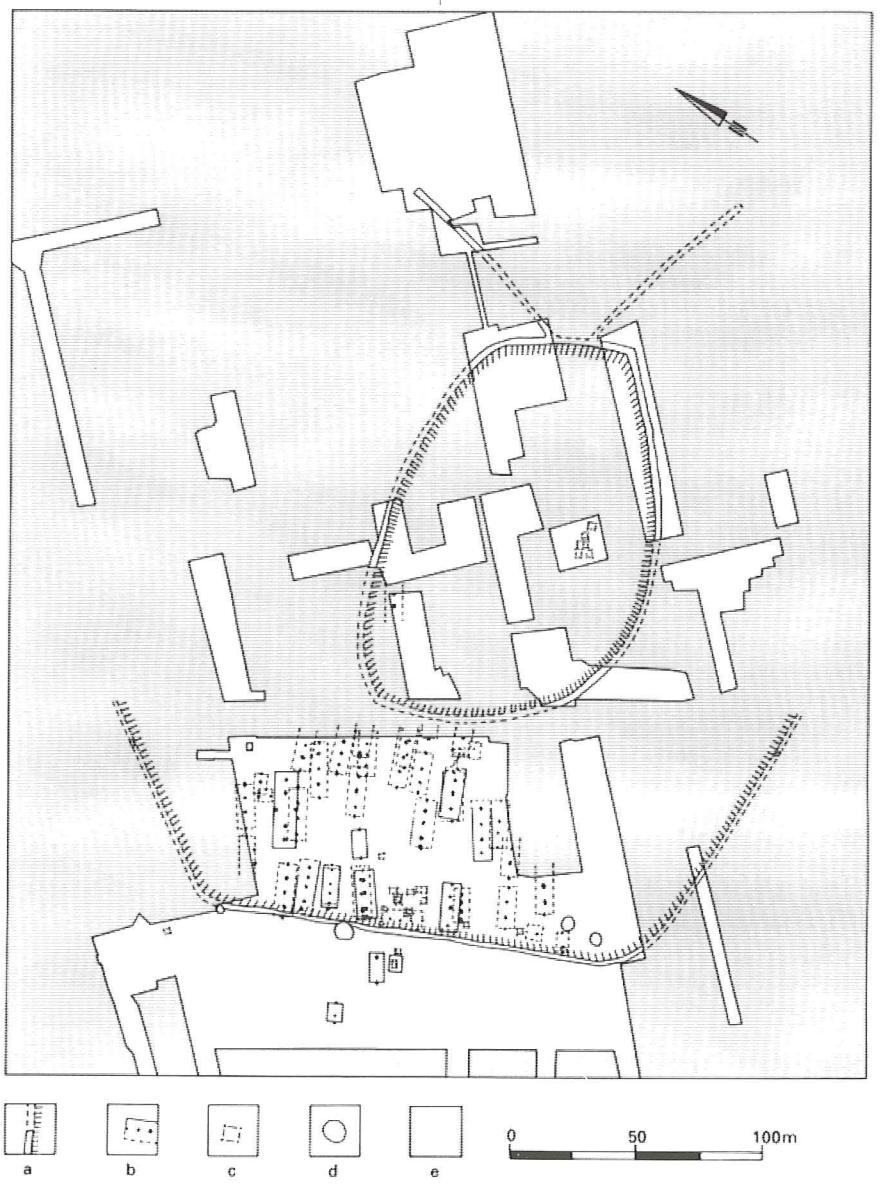

Fig. 5: Overzicht van de inheems-Romeinse nederzetting "Laarderweg". Alle fasen.
a) gracht met wal, deels gereconstrueerd; b) huisplattegrond, deels gereconstrueerd; c) graanschuurtje; d) waterput; e) niet opgegraven terrein.

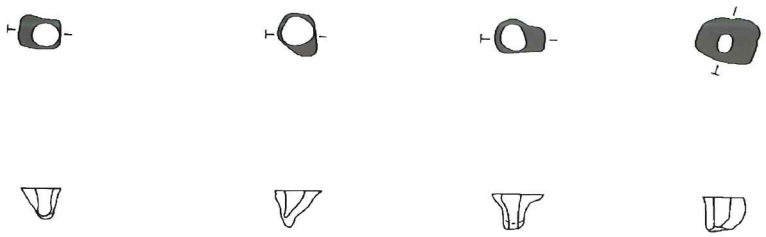

Fig. 6: Boerderijplattegrond uit de late fase van de inheems-Romeinse nederzetting "Laarderweg", bestaande uit een rij middenstaanders met daaronder de doorsneden. Schaal 1:200.

heeft zich geconcentreerd op de bewoningssporen direct binnen de buitenste omgrachting, aan de westzijde van de Laarderweg. Hier is een inheemse nederzetting blootgelegd die bestond van ca. 50 v. Chr. tot 250 na Chr. In totaal zijn de resten van 45 grotere gebouwen, zes waterputten en achttien graanschuurtjes aangetroffen (Fig. 5).

Bij de grotere gebouwen die zijn opgetekend gaat het in vrijwel alle gevallen om inheemse boerderijen. Deze waren opgebouwd uit een geraamte van houten palen, wanden van vlechtwerk aangesmeerd met leem, en een dak van riet of stro. De palen stonden in kuilen en de wanden in ondiepe greppels of direct op de grond. Dergelijke gebouwen hadden een relatief korte levensduur; in de regel werden zij na 25 tot 30 jaar gesloopt en vervangen door een nieuwe boerderij. Van de gebouwen resteert thans niet veel meer dan wat paalkuilen en wandgreppels. Deze donker gekleurde sporen worden pas zichtbaar als de afdekkende akkerlaag is verwijderd (Fig. 7).

Van de boerderijen zijn in de meeste gevallen alleen de diepe kuilen van de middenstaanders - zware palen die de nok van het dak dragen - bewaard gebleven (Fig. 6). Bij enkele plattegronden zijn tevens greppels en kuiltjes van de wand aangetroffen (Fig. 7). Aan de hand van dergelijke "complete" plattegronden kan iets meer gezegd worden over de constructie en het uiterlijk van de boerderijen. Hun lengte varieert van 7 tot 31 m; gemiddeld zijn zij ruim 17 m lang en 7 m breed. Opvallend is dat de gemiddelde lengte van de boerderijen in de loop van de Romeinse tijd toeneemt. De ingangen liggen vaak tegenover elkaar in de lange zijden. Er komen zowel boerderijen voor met een zadeldak als met een schilddak (zie Fig. 8). Karakteristiek is de "tweeschepigheid" van de huizen; het merendeel wordt door een rij van drie tot vijf dakdragende staanders over de lengte in twee schepen verdeelt. Bij slechts één boerderij staan alle dakdragende palen in de wand.

Over het interieur van de boerderijen kunnen we aan de hand van de opgetekende plattegronden niet veel zeggen. Uit andere opgravingen weten we echter dat inheemse boerderijen doorgaans bestonden uit een woondeel en een staldeel. We mogen aannemen dat deze functionele tweedeling ook gold voor de meeste boerderijen in de nederzetting "Laarderweg". Bij één boerderijplattegrond kan dit inderdaad worden bewezen; hier werd in de oostelijke helft een verdiepte kuil, een soort potstal, aangetroffen. Bij de kleinste huizen met een lengte van om en nabij de 7,5 m kunnen we ons afvragen of hier nog wel plaats was voor veestalling.

In Fig. 8 zijn enkele huisplattegronden weergegeven zoals die in het veld zijn opgetekend. In Fig. 9 en 10 is aangegeven hoe deze boerderijen er in werkelijkheid kunnen hebben uitgezien. Bij twee plattegronden is het onduidelijk of het om de resten van een boerderij dan wel om een bijgebouw gaat. Tenslotte ligt in de zuidelijke randzone van de nederzetting nog de plattegrond van een werkplaats of schuur.

Naast de grotere gebouwplattegronden zijn binnen de nederzetting de sporen van achttien graanschuurtjes of spiekers gevonden. Deze kleine gebouwtjes (ca. 2,5 x 4 m) stonden op een verheven platform dat steunde op vier of zes palen. Hierin werden de oogstproducten, onbereikbaar voor ongedierte, opgeslagen.

Tenslotte zijn verspreid over het nederzettingsterrein zes waterputten aangetroffen. Het moet een heel karwei geweest zijn om de putten aan te leggen. Om het grondwater te bereiken heeft men kuilen tot wel 4,5 m onder het maaiveld gegraven. Vervolgens plaatste men daarin de houten putkisten, waarna de kuil om de putkist weer werd gedicht. Alle putkisten hebben een vierkante vorm en zijn opgebouwd uit houten planken. De onderste planklagen van de putten verkeerden meestal nog in een uitstekende staat (Fig. 11). Hierdoor weten we vaak in detail hoe de putten geconstrueerd zijn. In Fig. 12 is de constructie van een waterput weergegeven, die dateert uit de 1e eeuw na Chr. De putkist is opgebouwd uit vier aangepunte hoekpalen, elk voorzien van twee gleuven,

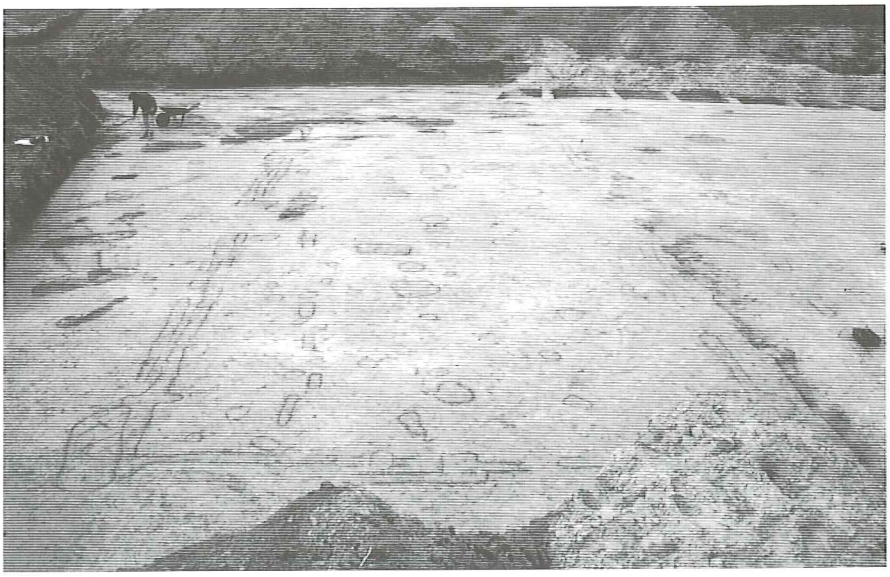

Fig. 7: De paal- en greppelsporen van een tweeschepige boerderij met zadeldak.

waarin de uiteinden van de wandplanken zijn geplaatst.

Wanneer een waterput buiten gebruik raakte werd deze gedempt, soms nadat eerst het bruikbare hout eruit was gesloopt, zoals bij de meest zuidelijke waterput is geconstateerd. Vervolgens groef men een nieuwe put. Bij twee waterputten heeft men het graven van een nieuwe putkuil kunnen uitstellen door binnen de oude, versleten bekisting een nieuwe, kleinere bekisting te plaatsen.

Wat is nu precies de datering van de inheems-Romeinse nederzetting aan de Laarderweg? De belangrijkste indicatie hiervoor biedt ons het vondstmateriaal. Bij het uitgraven van de waterputten en de paalkuilen van gebouwen zijn allerlei vondsten verzameld. Het gaat hoofdzakelijk om aardewerkscherven, doch daarnaast zijn ook fragmenten van glaswerk, enkele bronzen munten en ijzeren en bronzen gebruiksvoorwerpen aangetroffen. Het gaat hier om nederzettingsafval dat soms lange tijd aan het oppervlak lag, voordat het in een paalkuil of waterput terecht kwam. Het overgrote deel is daarom nogal verweerd en soms ook verbrand, zodat het er nogal onooglijk uitziet. Toch zijn uit het vondstmateriaal nog voldoende aanwijzingen te halen voor een datering van de nederzetting. Met name het Romeinse importaardewerk levert vaak vrij precieze tijdsbepalingen op.

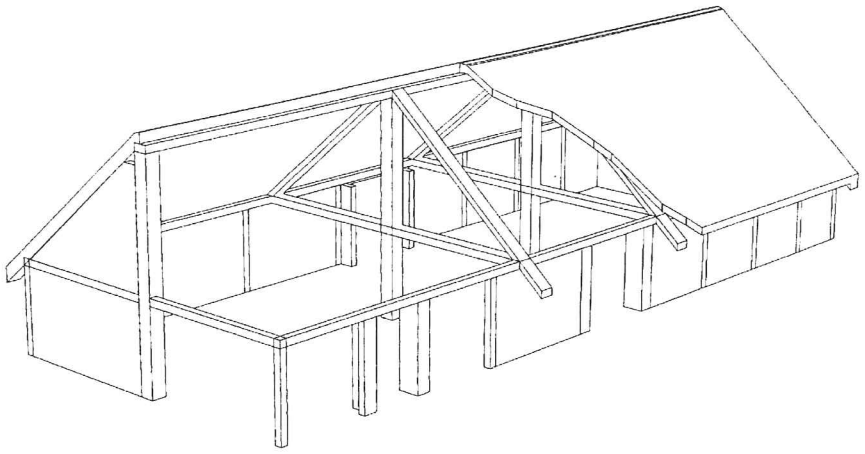

Fig. 9: Reconstructie van een tweeschepige boerderij met zadeldak uit de vroege fase, gebaseerd op Fig. 8,c.

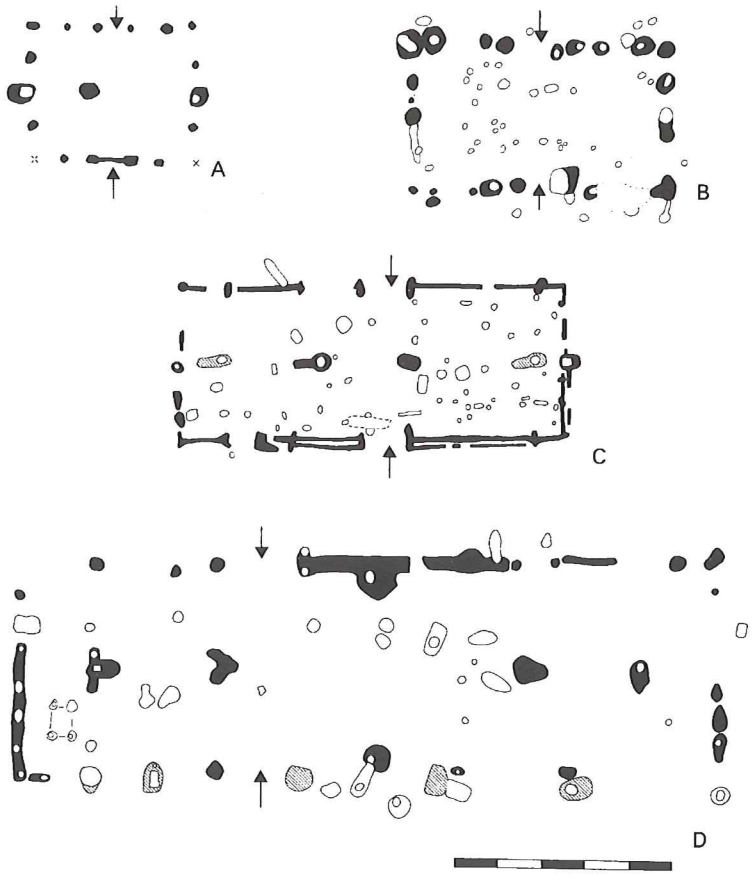

Fig. 8: Enkele boerderijplattegronden uit de inheems-Romeinse nederzetting "Laarderweg" (schaal 1:200).
a) tweeschepige boerderij met zadeldak uit de vroege fase; b) eenschepige boerderij met zadeldak uit de late fase; c) twee fasen van een tweeschepige boerderij met zadeldak (gearceerd: eerste fase, zwart: tweede fase) uit de vroege fase; d) tweeschepige boerderij met schilddak (zwart) en een tweeschepige boerderij met onbekende dakconstructie (gearceerd) uit de late fase.

Het vroegste materiaal omvat een groot aantal scherven van inheems aardewerk, zes fragmenten van glazen La Tène-armringen (Fig. 13) en een lemen slingerkogel. Al dit materiaal kan ruwweg in de latere IJzertijd en het begin van de Romeinse tijd worden geplaatst. Het meeste Romeinse importaardewerk dateert uit de latere 1e en 2de eeuw na Chr. Het jongste materiaal beslaat de periode 175 - 250 na Chr. Hiertoe behoort ook een depot met Romeins bronzen vaatwerk. Verder valt op dat geïmporteerd aardewerk uit de tweede helft van de 3de eeuw na Chr. ontbreekt. De inheems-Romeinse nederzetting aan de Laarderweg lijkt dus kort voor het begin van de Romeinse tijd, rond 50 v. Chr., gesticht, vermoedelijk binnen een niet meer functionerende versterking, en is uiterlijk rond 250 na Chr. verlaten. Er is dus sprake van ongeveer 300 jaar continue bewoning op deze plek. Gedurende deze periode zijn in ieder geval 42 boerderijen gebouwd. Het totale aantal zal echter ca. 50 hebben bedragen omdat waarschijnlijk nog enkele boerderijresten onder de huidige bebouwing langs de Laarderweg liggen, onbereikbaar voor onderzoek. Een eerste blik op het nederzettingsoverzicht (Fig. 5) maakt terstond duidelijk dat deze boerderijen niet allemaal gelijktijdig kunnen zijn, omdat een groot aantal elkaar overlapt. We weten uit onderzoek dat een boerderij waarschijnlijk

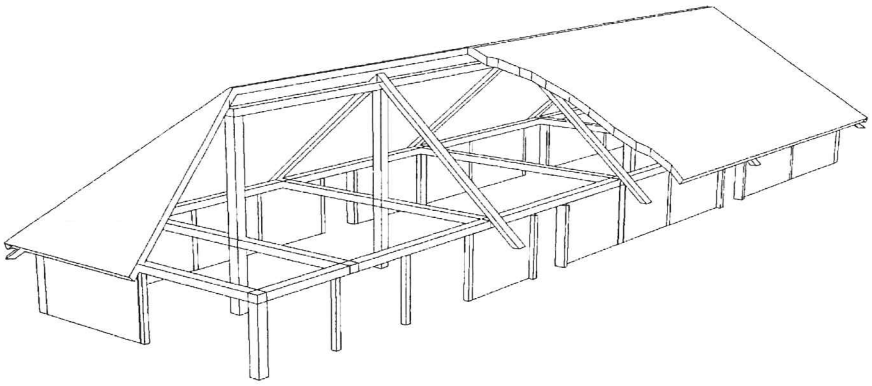

Fig. 10: Reconstructie van een tweeschepige boerderij met schilddak uit de late fase, gebaseerd op Fig. 8,d.

al na 25-30 jaar vervangen werd. Het totaal van 50 huisplattegronden, het resultaat van 300 jaar bewoning, komt dan overeen met een nederzetting van gemiddeld vijf gelijktijdige boerderijen. De nederzetting aan de Laarderweg kan dus als een gehucht worden getypeerd.

Het is moeilijk om eventuele schommelingen in de omvang van de nederzetting vast te stellen. Daarvoor zou elke afzonderlijke huisplattegrond precies gedateerd moeten worden, en dat is onmogelijk. Een eerste analyse van het vondstmateriaal laat niet meer toe dan een grove en voorlopige toeschrijving van de gereconstrueerde boerderijen aan een vroege (ca. 50 v. Chr. - 100 na Chr.; Fig. 1) en een late fase (ca. 100 - 250 na Chr.; Fig. 14). Voor enkele boerderijplattegronden was zelfs dit te hoog gegrepen. Daarentegen laten de jongste boerderijen (175 - 250 na Chr.) zich gemakkelijk identificeren (Fig. 14).

Op basis van de beide fase-overzichten is het volgende beeld te schetsen van de ontwikkeling van de nederzetting. De nederzetting was opgedeeld in enkele erven, waarbij een nieuwe boerderij in de regel op het oude erf werd herbouwd. De opgevulde gracht, die waarschijnlijk nog als depressie in het landschap zichtbaar was, functioneerde in het westen als grens van de nederzetting. Alleen in de vroege fase liggen drie plattegronden ten westen van het grachttracé.

Hoe verhoudt de inheems-Romeinse nederzetting aan de Laarderweg zich nu tot de bewoning elders in Zuid-Nederland? De latere IJzertijd, de fase waarin de nederzetting gesticht wordt, is de eerste periode waarover voor Zuid-Nederland historische bronnen bestaan. Rond het midden van de 1e eeuw v. Chr. werd deze streek door Caesar ingelijfd bij het Romeinse Rijk. Uit Caesar's verslag hierover weten we dat Zuidoost-Nederland toen bevolkt werd door de Eburonen en dat deze opstandige stam tijdens de Romeinse campagnes nagenoeg werd vernietigd.

Het is in deze turbulente tijd dat een kleine boerengemeenschap, zo'n vijf families van gemiddeld zes personen, zich vestigde in het gebied dat nu Molenakker heet. Hoe de vroegste geschiedenis van deze gemeenschap moet worden gezien tegen de achtergrond van de eerste historische gegevens, is op dit moment nog onduidelijk. Het kan gaan om een groep die in oorsprong tot de Eburonen behoorde. Zeker is in ieder geval dat de gemeenschap later onderdeel was van de stam der Texuandri, zoals de bewoners van de Zuidnederlandse en Noordbelgische zandgronden volgens de Romeinse schrijver Plinius in de 1e eeuw na Chr. werden genoemd. Administratief was het gebied toen onderdeel van de *civitas Tungrorum* met het Belgische Tongeren als hoofdstad.

De bestaansbasis van de gemeenschap was het gemengde boerenbedrijf. Men verbouwde gewassen, voornamelijk granen, op akkers in de directe nabijheid van de nederzetting. In de vroegste fase van de nederzetting werd de oogst nog opgeslagen in graanschuurtjes. Hoe de graanvoorraad later werd bewaard is onduidelijk. Mogelijk werd het graan in de boerderijen zelf (op zolder?) opgeslagen. Aan de hand van verkoolde granen uit paalgaten van enkele van de bovengenoemde graanschuurtjes kunnen we antwoord krijgen op de vraag welke soorten werden verbouwd.

Een minstens zo belangrijk bestanddeel van het agrarisch bestaan was veeteelt. Omdat botresten op de zandgronden niet bewaard blijven, zijn we over de precieze samenstelling van de veestapel slecht geïnformeerd. We mogen echter aannemen dat bijna elk huishouden in het bezit was van enkele runderen die in de boerderij op stal stonden. Het belang van de schapenteelt blijkt uit verscheidene lemen spinklosjes die het nederzettingsterrein heeft opgeleverd. Daarnaast zullen ook varkens zijn gehouden. Vermoedelijk werden varkens en schapen niet op stal gezet, maar hield men ze in de open lucht. De graasgronden moeten worden gezocht in de niet gecultiveerde delen van het landschap (heidevel-

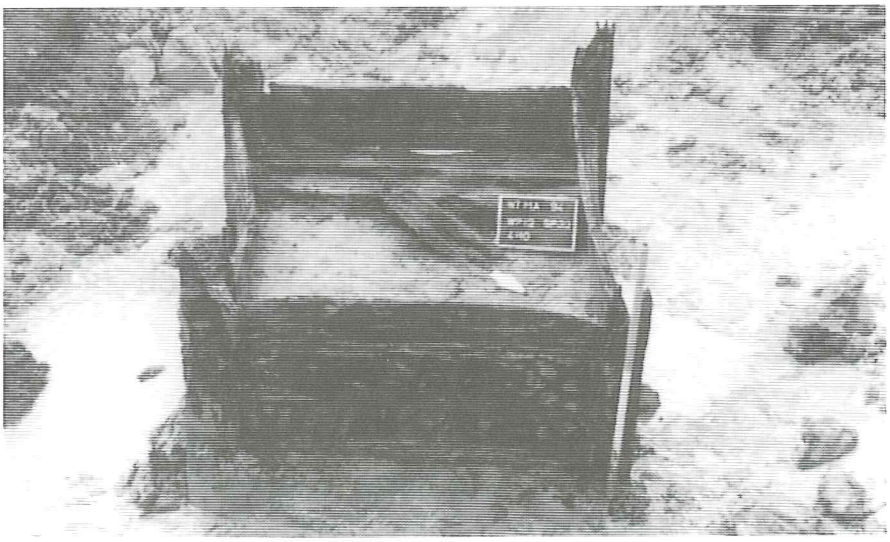

Fig. 11: Resten van de houten bekisting van waterput D, die dateert uit de 1e eeuw na Chr.

den, bossen) en wellicht de braakliggende akkers.

In de nederzetting zijn verschillende ambachtelijke activiteiten uitgevoerd. De reeds eerder genoemde spinklosjes zijn een aanwijzing voor wolproductie. In het begin zal het gebruiksaardewerk nog door de inwoners van het gehucht zelf met de hand zijn vervaardigd. Later kwam hier geleidelijk het Romeinse aardewerk voor in de plaats. Verder zijn er aanwijzingen voor de produktie en verwerking van ijzer in verschillende fasen van de nederzetting.

De gemeenschap in de nederzetting aan de Laarderweg was in belangrijke mate zelfvoorzienend. Dat neemt echter niet weg dat de meeste jaren wel een overschot zullen hebben opgeleverd. Een deel daarvan kan gebruikt zijn voor de aankoop op lokale markten van goederen, die niet in de nederzetting zelf werden vervaardigd. Op deze wijze kwam vanuit verschillende delen van het Romeinse Rijk op de draaischijf gemaakt aardewerk- al dan niet met inhoud- en bronzen vaatwerk de nederzetting binnen. Zout werd aangevoerd vanuit het kustgebied, verpakt in potten van aardewerk. Fragmenten van dit zachte aardewerk bevinden zich tussen het vondstmateriaal uit de nederzetting. Ook maalstenen van basaltlava werden van elders betrokken, waarschijnlijk uit de Eifel.

Overzien we de archeologische aanwijzingen uit de vroege fase van de nederzetting, dan is de bestaanseconomie als weinig complex te karakteriseren. Dit past goed in het algemene beeld dat we hebben van de inheemse gemeenschappen in de 1e eeuw na Chr. in Zuid-Nederland. De integratie in het Romeinse rijk bracht aanvankelijk geen grote veranderingen teweeg. Het lijkt er op dat de traditionele sociale en economische structuren in grote lijnen intact bleven. In de loop van de 2e eeuw treden grotere sociale verschillen op binnen de inheemse samenleving. Deze ontwikkeling komt onder meer tot uitdrukking in een toenemende variatie in het rurale nederzettingspatroon. Binnen een kleine groep van goed gestructureerde nederzettingen verschijnen nu een of meer huizen met een wat indrukwekkender, geromaniseerd uiterlijk, wellicht toebehorend aan een lokale elite. De nederzetting "Laarderweg" lijkt echter te behoren tot de categorie van eenvoudige agrarische nederzettingen die deze ontwikkeling niet doormaakte. Hier verschijnt geen geromaniseerde, villa-achtige woning. Bovendien zijn tussen het vondstmateriaal relatief weinig fragmenten van geïmporteerd luxe aardewerk aangetroffen, terwijl Romeins bouwmateriaal (op enkele dakpan-fragmenten na) geheel ontbreekt.

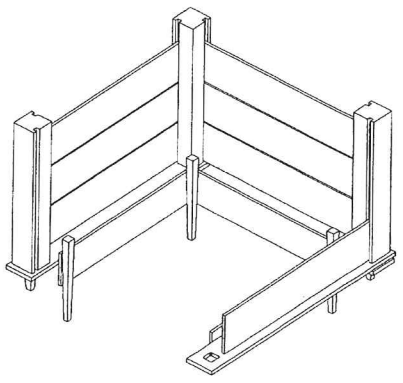

Fig. 12: Constructie van waterput D.

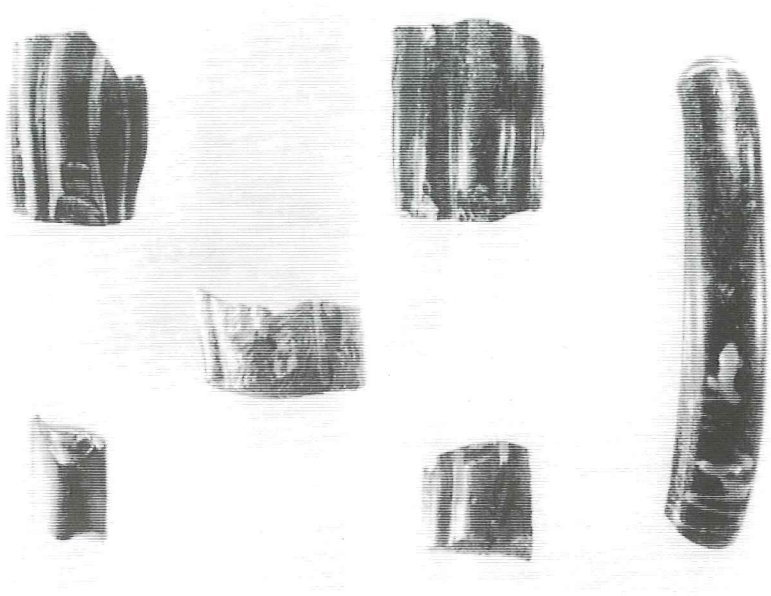

Fig. 13: Fragmenten van glazen La Tène-armringen uit de 1e eeuw v. Chr. Foto M. IJdo.

De enige uitzonderlijke importen uit de late fase zijn zes stuks bronzen vaatwerk, die ergens tussen 175 en 225 na Chr. centraal op het nederzettingsterrein in een kuil zijn begraven (Fig. 14). Het bronzen vaatwerk kan deels tot een drinkservies hebben behoord. De vraag is waarom deze bronzen in de grond zijn gestopt. Zijn het offergaven? Of zijn ze begraven bij het verlaten van de nederzetting, op een moment van dreigend gevaar?

Net als bij de meeste andere nederzettingen in Zuid-Nederland, houdt de nederzetting aan de Laarderweg in de eerste helft van de 3e eeuw na Chr. op te bestaan. De bevolkingsomvang moet in deze periode drastisch zijn teruggelopen. Waarschijnlijk hangt dit samen met een crisis in de agrarische economie, gecombineerd met de invallen van Germaanse groepen uit het Vrije Germanië.

Het hierboven geschetste beeld zou de indruk kunnen wekken dat de komst van de Romeinen grotendeels aan het gebied rond Weert voorbij is gegaan. De werkelijkheid is zeker anders geweest. Het gehucht aan de Laarderweg was namelijk niet de enige nederzetting in deze omgeving; in de nabijheid hebben verscheidene andere woonplaatsen gelegen. De bewoners van deze nederzettingen zullen een gevoel van verbondenheid hebben gehad. Zij zullen op gezette tijden gezamenlijk rituelen hebben uitgevoerd en mogelijk hadden enkele nederzettingen een gezamenlijke begraafplaats waar men de doden begroef. In een van de laatste weken van de opgraving is de locatie van een grafveld ontdekt waar de gemeenschap aan de Laarderweg waarschijnlijk haar doden bijzette. De nederzettingen in het Weertse gebied zullen niet allemaal dezelfde structuur en complexiteit hebben gehad. In één van de nederzettingen verwachten wij bijvoorbeeld het woonhuis van een lokale elite-familie. Hun woning zal ongetwijfeld een aanzienlijker en meer geromaniseerd uiterlijk hebben gehad. Onze eenvoudige nederzetting plaatsen we voorlopig onderaan de Weertse nederzettingshiërarchie.

Een nederzetting uit de vroege en volle Middeleeuwen

Het terrein Molenakker lijkt na het opgeven van de inheems-Romeinse nederzetting lange tijd onbewoond te zijn gebleven. De eerste aanwijzingen voor hernieuwde bewoning stammen uit de Karolingische tijd (8e - 10e eeuw) en de volle Middeleeuwen (11e - begin 13e eeuw; Fig. 15).

De boerderijen **a** en **b** dateren uit de Karolingische tijd, en meten respectievelijk 15,5 x 9,5 m en 10,5 x 6,5 m (Fig. 15, 16, a en b). Boerderij **a** heeft een geraamte van vier paren staanders (gebinten) en boerderij **b** van drie paren staanders. Op dit geraamte rustte het grootste deel van de daklast. Aan de oostelijke korte zijde hadden beide huizen een rechte topgevel. De andere zijden waren voorzien van schuin aflopende daken. De wanden aan deze zijden worden gemarkeerd door buiten de kernconstructie gelegen paalkuilen. Aan de zuidzijde van boerderij **b** lag een graanschuurtje. Op grond van schervenmateriaal uit de paalkuilen kunnen de boerderijplattegronden geplaatst worden in de 8e eeuw. Ca. 20 m ten noorden van boerderij **b** is een drieschepige boerderij **c** (13,5 x 8 m) opgetekend, die niet nader te dateren is dan "vroeg-middeleeuws".

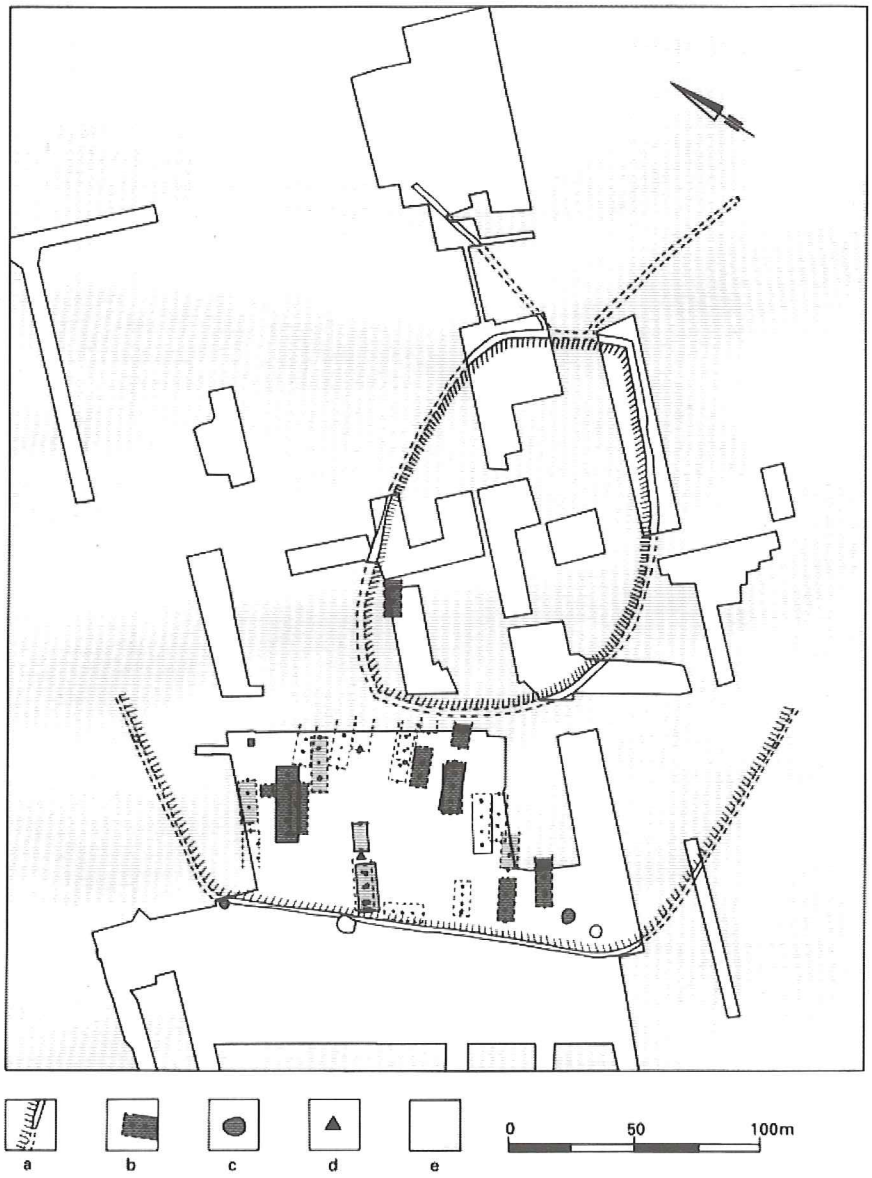

Fig. 14: Overzicht van de late fase van de inheems-Romeinse nederzetting "Laarderweg" (ca. 100 - 250 na Chr.). Licht raster: fase 100 - 250 na Chr. Donker raster: subfase 175 - 250 na Chr. Ongerasterd: onbekende datering. a) opgevulde gracht met resten van wal, deels gereconstrueerd; b) huisplattegrond, deels gereconstrueerd; c) waterput; d) kuil met bronzen vaatwerk; e) niet opgegraven terrein.

De agrarische produktie in Zuid-Nederland was gedurende de vroege Middeleeuwen veelal georganiseerd in zogenaamde domeinen. In een domein of *villa* leefden boeren in een afhankelijke positie van de domeinheer, aan wie zij diensten en een deel van de oogst verschuldigd waren. Veel van de Zuidnederlandse domeinen zullen in de tweede helft van de 7e eeuw zijn gesticht. Het is aannemelijk dat de Karolingische hoeven op de Molenakker deel uitmaken van het domein *Werta*, dat in een oorkonde van 1062 wordt genoemd.

Mogelijk maakte het gebied de Molenakker ook in de volle Middeleeuwen nog deel uit van de villa Werta. Bij locatie **d** is een deel van een erf uit deze periode opgegraven. De bewoningssporen omvatten twee boerderijen, twee waterputten en een schuurtje. Beide boerderijen hebben een identieke plattegrond met drie gebinten in een rechte lijn en gebogen lange wanden. In de korte zijden bevinden zich twee dicht bij elkaar gelegen wandpalen; de wandpalen van de lange zijden ontbreken nagenoeg allemaal. De noordelijke boerderij heeft een lengte van 18 m (Fig. 16, c), de zuidelijke van 19 m. Boerderijen met een dergelijke "bootvormige" plattegrond zijn kenmerkend voor de volle Middeleeuwen van Zuid-Nederland. Onze boerderijen kunnen vrij nauwkeurig gedateerd worden aan de hand van scherven uit de paalkuilen. De noordelijke boerderij dateert uit het midden van de 11e eeuw, de zuidelijke boerderij uit ca. 1100. We hebben hier waarschijnlijk te maken met twee opeenvolgende fasen in de bewoning van het erf. Een reconstructie van een boerderij met een bootvormige plattegrond wordt gegeven in Fig. 17.

De twee opgegraven waterputten zijn gemaakt van uitgeholde boomstammen die in een kuil zijn geplaatst. De waterputten zijn tot ca. 3 m diep onder het toenmalige maaiveld ingegraven, beduidend minder diep dan hun tegenhangers uit de Romeinse tijd. Het moet in deze laatste periode dus aanzienlijk droger zijn geweest dan in de volle Middeleeuwen. Beide waterputten zijn te dateren in de 11e eeuw. Het is moeilijk om aan te geven welke put bij welke boerderij hoort, omdat in het niet opgegraven deel van het erf mogelijk nog enkele gelijktijdige boerderijresten liggen. In ieder geval moet

de zuidelijke waterput ouder zijn dan de zuidelijke boerderij omdat de insteek van deze put werd doorgraven bij de bouw van de boerderij.

Het erf uit de volle Middeleeuwen maakt deel uit van een grotere nederzetting, die zich vooral over de zuidelijke zone van het opgravingsterrein lijkt uit te strekken. Hier zijn in enkele sleuven meer sporen uit de volle Middeleeuwen aangetroffen. Vermoedelijk is het de Middeleeuwse voorganger van het nabijgelegen gehucht Biest, dat daar in de 13e/14e eeuw tot ontwikkeling kwam. Het complex Molenakker is tegen die tijd niet meer bewoond en alleen nog als akkerland in gebruik. Slechts opgeploegde scherven zijn dan nog de stille getuigen van eerdere menselijke bewoning.

Al met al hebben we door het fragmentarische karakter van de Middeleeuwse sporen nog weinig inzicht in de structuur en ontwikkeling van de nederzettingen. We hopen met de beschreven opgravingen het beeld van de Middeleeuwse bewoning verder aan te vullen.

Besluit

De opgravingen in het plan Molenakker hebben wezenlijk nieuwe inzichten opgeleverd in de vroegste bewoningsgeschiedenis van Weert. Tot voor kort waren alleen enkele uit de late Bronstijd en vroege IJzertijd daterende urnenvelden bekend. Thans is voor het eerst inzicht verkregen in nederzettingssporen uit de late IJzertijd, Romeinse tijd en Middeleeuwen. Allereerst is een versterking uit de late IJzertijd blootgelegd, die gebruikt is door lieden uit omliggende nederzettingen. Ten tweede is een vrijwel complete inheems-Romeinse nederzetting opgegraven. Ten slotte zijn er concrete aanwijzingen voor bewoning in de Karolingische periode en de volle Middeleeuwen. Deze Middeleeuwse sporen laten zich in verband brengen met de eerste historische bron over het Land van Weert, daterend uit 1062, waarin sprake is van de *villa Werta*.

De in 1994 opgegraven nederzettingssporen uit diverse perioden zijn echter niet meer dan elementen of onderdelen van een complex en gedifferentieerd nederzettingslandschap. Andere bewoningssporen zitten grotendeels verborgen onder het escomplex Molenakker en Kampershoek, hetgeen nog eens bevestigd dat de oude akkergronden rond Weert resten bewaren van een rijk historisch verleden. Zij behoren tot het cultuurhistorisch erfgoed van Weert en dienen overeenkomstig beschermd te worden. Indien behoud niet mogelijk is moet er gelegenheid zijn de cultuurhistorische waarden te documenteren.

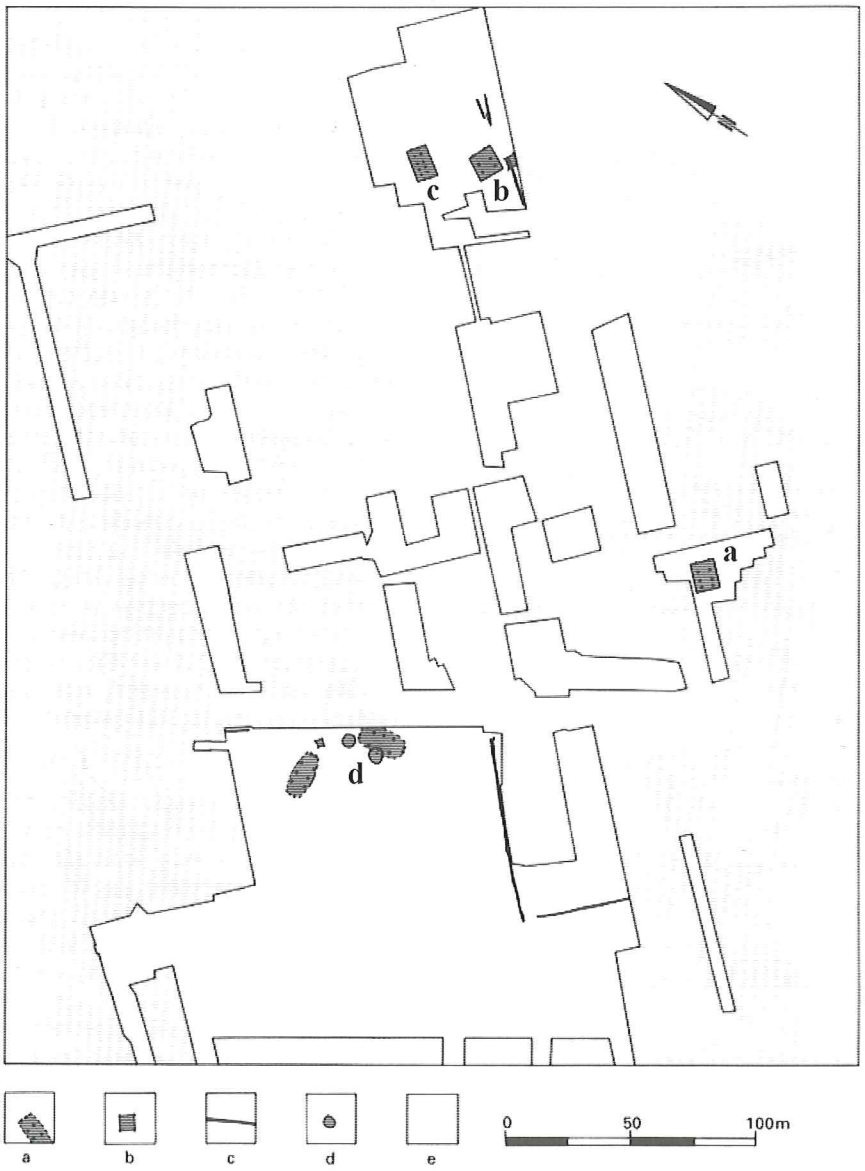

Fig. 15: Overzicht van de bewoningssporen uit de vroege en volle Middeleeuwen. a) boerderij, deels gereconstrueerd; b) schuurtje: c) greppel; d) waterput; e) niet opgegraven terrein.

Literatuur

Annaert, R., 1995: Een *Viereckschanze* op de Alfsberg te Kontich (prov. Antwerpen): meer dan een cultusplaats, *Archeologie in Vlaanderen* III-1993, 53-125.

Broeke, P.W. van den, 1987: De dateringsmiddelen voor de IJzertijd van Zuid-Nederland, in W. A. B. van der Sanden/P. W. van den Broeke (eds), 1987: *Getekend zand. Tien jaar archeologisch onderzoek in Oss-Ussen* (Bijdragen tot de studie van het Brabants heem 31), Waalre, 23-43.

Broeke, P.W. van den, 1987: Oss-Ussen: het handgemaakte aardewerk, in W. A. B. van der Sanden/P. W. van den Broeke (eds), 1987, 101-118.

Joachim, H.E., 1982: Ländliche Siedlungen der vorrömischen Eisenzeit im Rheinischen Raum, *Offa* 39, 155-162.

Koster, A., 1994: Romeins bronzen vaatwerk, in H. Stoepker (ed.), Archeologische Kroniek van Limburg over 1992 en 1993, *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 129, 404-417.

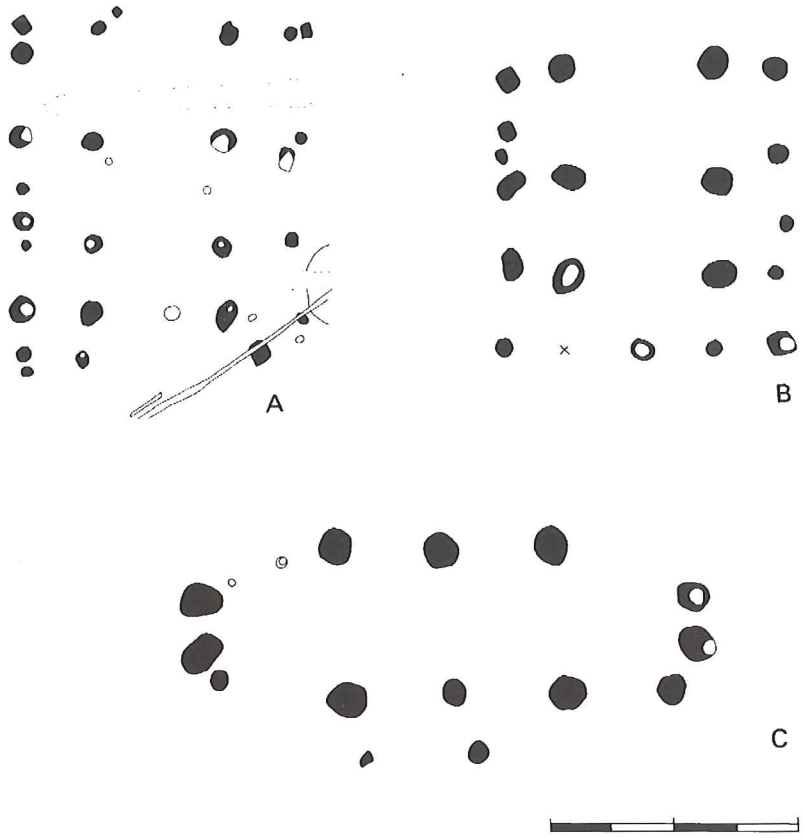

Fig. 16: Boerderijplattegronden uit de vroege en volle Middeleeuwen (schaal 1:200). A) boerderij a uit de Karolingische tijd; B) boerderij b uit de Karolingische tijd; C) noordelijke boerderij op erf d, daterend uit de volle Middeleeuwen.

Monumenta Germaniae Historica. Diplomata regum et imperatorum Germaniae Tomus VI, *Heinrici IV. Diplomata* pars I, D. von Gladiss (ed.), Berlijn 1941; herdruk Hannover 1978.

Plumier, J., 1987: Fossés pré-Romains des "Grandes Pièces" à Latinne, in A. Cahen-Delhaye e.a. (ed.), *l'Archéologie en Wallonie 1980-1985*, Namur, 150-153.

Roymans, N., 1990: *Tribal societies in Northern Gaul. An anthropological perspective*, Amsterdam (Cingula 12).

Roymans, N./T. van Rooijen, 1993: De voor-Romeinse glazen armbandproduktie in het Nederrijnse gebied en haar culturele betekenis, in *Vormen uit vuur.*

Roymans (ed.), 1995: *Opgravingen in de Molenakker te Weert, campagne 1994*, Amsterdam (ZAR 1).

Slofstra, J., 1991: Changing settlement system in the Meuse-Demer-Scheldt area during the Early Roman Period, in N. Roymans/F. Theuws (eds), *Images of the Past. Studies on the Ancient Societies in Northwestern Europe*, Amsterdam (Studies in Prae- en Protohistorie 7), 131-199.

Theuws, F., 1991: Landed property and manorial organization in Northern Austrasia: some considerations and a case study, in N. Roymans/F. Theuws (eds), *Images of the Past. Studies on the Ancient Societies in Northwestern Europe*, Amsterdam (Studies in Prae- en Protohistorie 7), 267-407.

Willems, W.J.H., 1988: Archeologische Kroniek van Limburg over 1987, *Publication de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 124, 404-417.

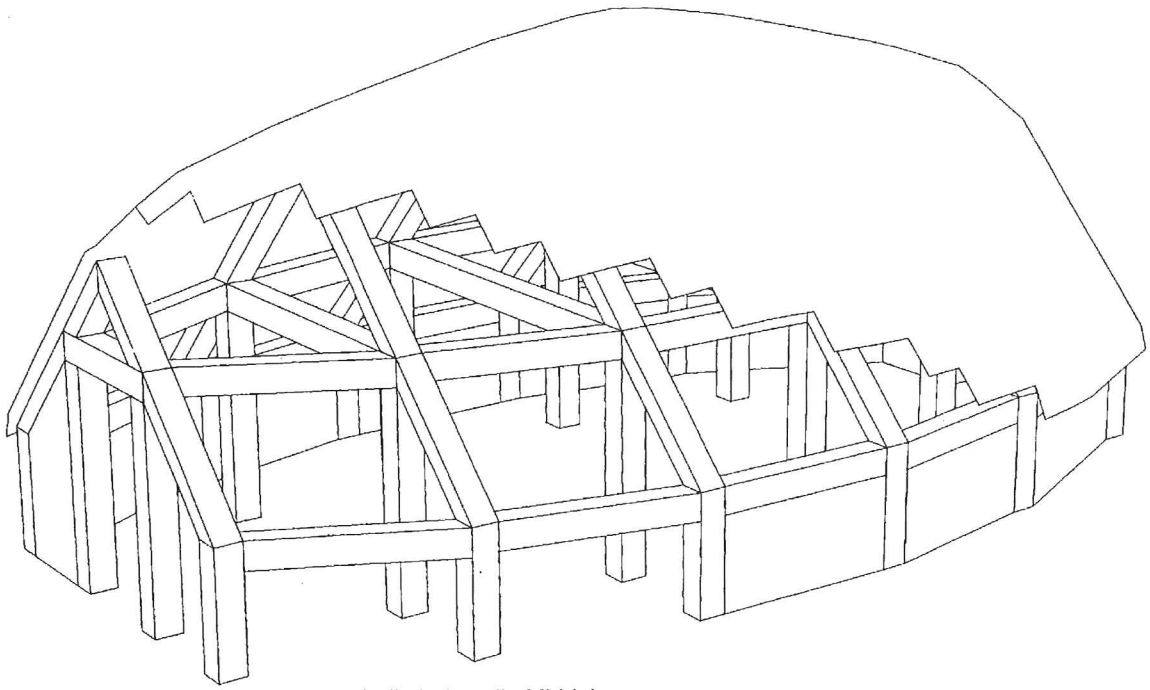

Fig. 17: Reconstructie van een boerderij uit de volle Middeleeuwen.

De archeologie van het middeleeuwse kasteel in Limburg

Wim Hupperetz

Inleiding

Kastelen staan in de belangstelling. Recente publikaties over kastelen in Utrecht, Twente, Zeeland, Amsterdam (?) en, meer in de buurt, Asten en Eindhoven geven aan dat er in ieder geval onder onderzoekers de behoefte bestaat om over dit onderwerp naar buiten te treden. Aan deze lijst is nu ook een publikatie over middeleeuwse kastelen in Limburg toegevoegd. Maar de koek is nog niet op. Op stapel staan een overzichtswerk over het Nederlandse kasteel (uitgegeven naar aanleiding van het jubileum van de Nederlandse Kastelenstichting) en op de wat langere termijn een Kastelenlexicon Nederland en een kastelenboek voor Noord-Limburg. Bovendien heeft de Stichting Limburgse Kastelen ook concrete plannen om haar documentatiecentrum nieuw leven in te blazen.

Het archeologisch en/of bouwhistorisch onderzoek is soms de aanleiding voor deze publikaties. Het onderzoek naar kastelen omvat echter nog veel meer aspecten. Traditioneel wordt er veel onderzoek gedaan naar de adellijke families die de kastelen bevolkten. Het betreft hier vaak minitieus en zeer tijdrovend onderzoek dat leidt tot inzichten met betrekking tot de bewoningsgeschiedenis van een kasteel. Behalve dit onderzoek, dat vooral gebruik maakt van oorkonden en akten, wordt ook steeds meer gebruik gemaakt van boedellijsten en rekeningen die betrekking hebben op individuele kastelen.

Het archeologisch onderzoek naar het middeleeuwse kasteel staat dus niet op zichzelf. Hieronder zal in korte bewoordingen het archeologische onderzoek naar kastelen in Limburg getypeerd worden.

Archeologisch onderzoek van kastelen in Limburg

De eerste, dubbelzinnige, vraag is: waarom wordt een kasteel archeologisch onderzocht? Een kasteelterrein wordt tegenwoordig archeologisch onderzocht als het bodemarchief wordt bedreigd. Maar een ander aspect van deze vraag is natuurlijk wat willen we lezen in dat bodemarchief. Die vraag bepaald in grote mate hoe men opgraaft.

Enerzijds kan de bouwgeschiedenis van een gebouw worden bepaald aan de hand van diverse dateringsmethoden (aardewerk- en glastypologie, dendrochronologie, C14-monsters). Het vondstenmateriaal en de sporen worden dan vooral onderzocht met als vraag hoe oud is het en wat vertelt ons dit over de aanleg van een toren, een put of een gracht. Anderzijds geven vondsten, zoals botmateriaal, huisraad, informatie over de activiteiten op een kasteel, voedingsaspecten en de materiële wooncultuur van het kasteel. Met name dat laatste aspect is door de vele vondstpublikaties op het terrein van de middeleeuwse archeologie sterk in de belangstelling komen te staan.

Het systematisch verzamelen van vondsten van kastelen in Limburg dateert pas van kort na de tweede wereldoorlog. Voordien werden wel vondsten van kastelen uit putten of grachten verzameld maar hiervan is uitermate weinig beschreven. Het onderzoek kwam pas goed op gang onder stimulans van J.G.N. Renaud. Tijdens het onderzoek van de kastelen te Kessel, Geysteren, Stein, Millen, Oudborg, Valkenburg werd een keur aan toekomstige onderzoekers opgeleid en begeleid. Overziet men een aantal van deze en latere opgravingen die door de TU Delft afd. restauratiekunde en de NJGB werden ondernomen, dan valt op dat de nadruk vaak lag op de bouwgeschiedenis en minder op de functionele en ruimtelijke analyse van het vondstenmateriaal. Nu was dat vondstenmateriaal vaak ook bijzonder schaars of werd het selectief verzameld.
Een kasteelterrein was vaak dichtbebouwd en het afval werd dan ook afgevoerd of in de gracht gestort met de opmerking dat grachten in de loop van de tijd ook weer werden schoongemaakt.

Het is opmerkelijk dat van geen enkel archeologisch onderzocht Limburgs kasteel tot dusver een volledig uitgewerkt onderzoeksverslag is verschenen. Het blijft vaak bij voorlopige en beknopte rapportages. Een van de eerste prioriteiten zou dan ook moeten liggen in het alsnog uitwerken en publiceren van dit onderzoek.

Een integrale aanpak

Vanwege de diverse invalshoeken en bronnen leent het kasteel zich bij uitstek voor een integrale aanpak. H.L. Janssen heeft dit uitstekend verwoord in zijn oratie "Het kasteel centraal". Een integrale benadering van een materieel object.

Het uitwerken van het archeologisch onderzoek van diverse kastelen kan ook thematisch gebeuren. Zo heeft het Limburgs Museum in het kader van de voorbereiding van de tentoonstelling over Limburgse kastelen botmateriaal dat werd opgegraven op de kastelen Valkenburg, Ter Horst, Bleijenbeek, Hertogenhof (Venlo) en Strijthagen laten onderzoeken. Het thema voeding op middeleeuwse kastelen is echter zeker niet gediend bij een strikt archeologische aanpak. Zo is historisch, kunsthistorisch, volkskundig en historisch-geografisch onderzoek onontbeerlijk bij de interpretatie van archeologische gegevens.

Hetzelfde blijkt bij de interpretatie van het teruggevonden huisraad tijdens kasteelopgravingen. Onder het vondstmateriaal neemt aardewerk traditiegetrouw een belangrijke plaats in. Maar wat zegt dit over het servies dat in de keuken en op tafel werd gebruikt?

Uit onderzoek van 13 laat-middeleeuwse boedellijsten van Zuidnederlandse kastelen blijkt bijvoorbeeld dat slechts 12% van het keukenservies bestond uit keramiek en dat de rest bestond uit metalen vaatwerk, voor het merendeel koper. Onder het tafelservies neemt het aardewerk volgens de boedellijsten een

nog marginalere plaats in. Het onderzoek toont aan dat 5% bestaat uit keramiek, 3% uit glas, 56% uit tin, 32% uit zilver en 2% uit hout. De gegevens uit de boedellijsten geven geen compleet beeld. Aardewerk en hout zijn ondervertegenwoordigd omdat ze vaak geen tweedehandswaarde vertegenwoordigen, in tegenstelling tot metalen en glazen serviesgoed.

Tijdens de opgraving van het kasteel van Eindhoven bestond 35 % van het vondstenmateriaal uit keramiek, 5,7 % uit metaal en 7.2 % uit glas. Het gaat hier om minimum aantallen.

Deze percentages wijzen er dan ook vooral op dat we ons voortdurend bewust moeten zijn van wat we allemaal *niet* terugvinden in de grond of in het archief. Het is slechts bedoeld ter illustratie van de interpretatieproblemen die archeologische en historische bevindingen met zich meebrengen.

Literatuur

N. Arts (red.), *Het kasteel van Eindhoven. Archeologie, ecologie en geschiedenis van een heerlijke woning 1420-1676*, Eindhoven 1992.

E. Bult, Moated sites in their economical and social context in Delfland, in: *Chateau Gaillard. Etudes de Castellologie médiévale XIII*, Caen 1987, 20-39.

W. Hupperetz, H. van Hall, E. Kloek, L. Wessels (red.), *Middeleeuwse kastelen in Limburg. Verschijningsvormen van het kasteel, zijn adellijke bewoners en hun personeel*, Publicaties van het Limburgs Museum 3, Venlo 1996.

W. Hupperetz, J.M. van Winter (red.), *Dagelijks leven op Limburgse kastelen (1350-1600). Voeding en voedselbereiding*, Venlo 1995.

H.L. Janssen, The archaeology of the medieval castle in the Netherlands. Results and prospects for future research, J.C. Besteman e.a. (red.), *Medieval archaeology in the Netherlands. Studies presented to H.H. van Regteren Altena*, Assen/Maastricht 1990, 219-264.

H.L. Janssen, *Het kasteel centraal. Een integrale benadering van een materieel object*, Utrecht/ Doorn 1992.

S. Moorhouse, The medieval pottery, in: P. Mayes & L.A.S. Butler, *Sandal Castle Excavations 1964-1973* (Wakefield Historical Publications 6), Wakefield 1983, 83-212.

Noten

1. Voorbeelden van ruimtelijke analyses zijn de studies van Bult, Moated sites in their economical and social context in Delfland en van Moorhouse, The medieval pottery.
2. Janssen, *Het kasteel centraal.*
3. De resultaten van dit onderzoek zijn gepubliceerd in Hupperetz en Van Winter (red.), Dagelijks leven op Limburgse kastelen (1350-1600). Voeding en voedselbereiding.
4. W. Hupperetz, Keukengerei, tafelservies en voedselvoorraad. Boedellijsten van kastelen in Limburg, Brabant en Gelderland in de 15e en 16e eeuw, in: Hupperetz en Van Winter, *Dagelijks leven*, 119-130.
5. Arts, *Het kasteel van Eindhoven*, 98.

Fig. 1: De reconstructie van een middeleeuwse keuken met links drinkbekers, schenkkannen en kookpotten in de tentoonstelling "Middeleeuwse kastelen in Limburg" in het Limburgs Museum te Venlo. (Foto: Zebra studio Venlo).

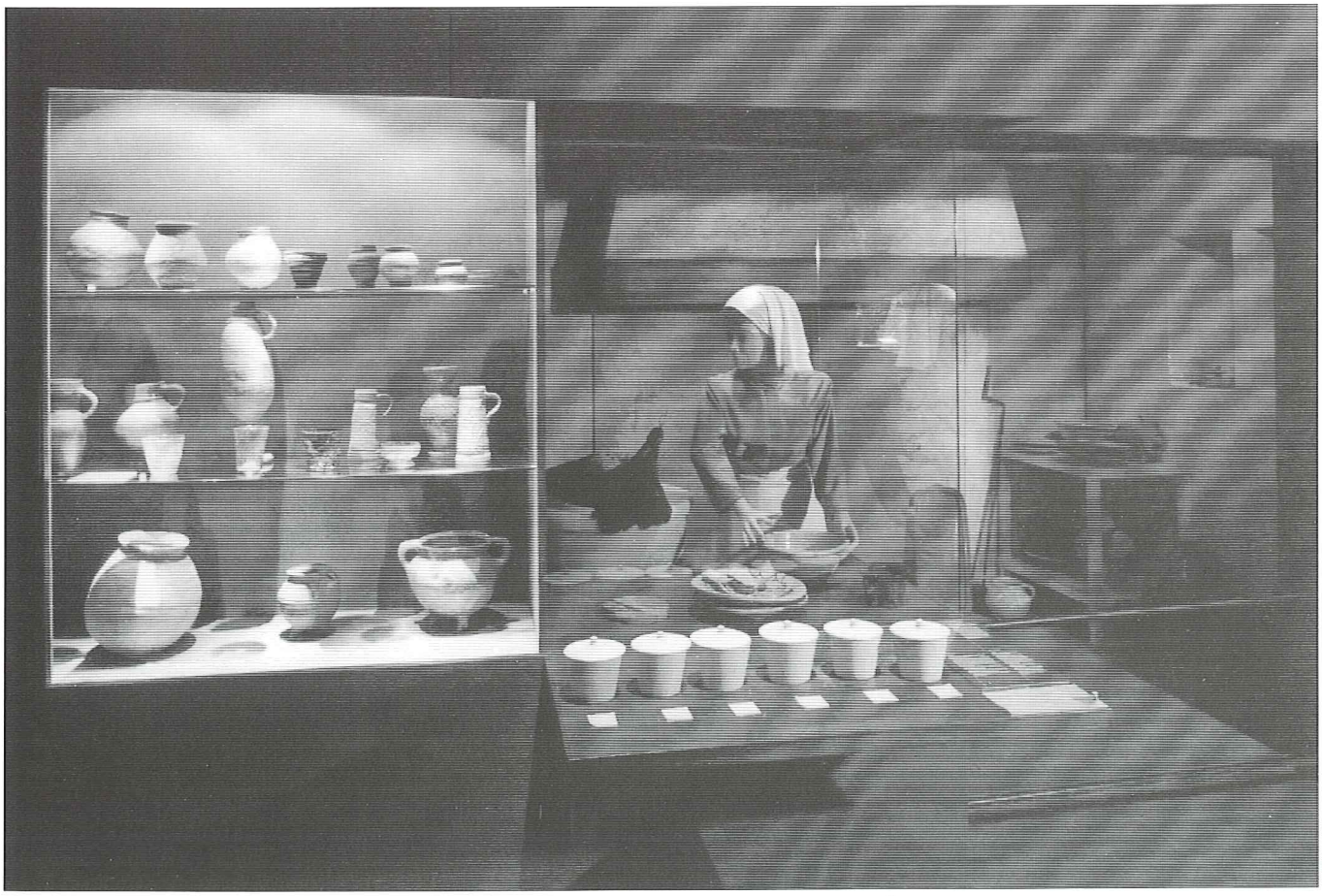

Emblemen rond vuursteen 3

Frans Engelen

Na kennismaking met een wijn "au goût spécial de pierre à fusil" en het woord "vuursteenen" op een verbodsbord voor aanstekers, wil ik in korte mededelingen nog enkele voorbeelden betreffende de grondstof vuursteen onder de aandacht brengen. Dit maal de vuursteenknol.

Vuursteen, tegenwoordig ook onzijdig, tevens Silex genoemd en geologisch SiO_2, was de belangrijkste basisgrondstof in de Steentijd en speelde een voorname rol in de ontwikkeling van de menselijke cultuur. Niet alleen als materiaal voor het

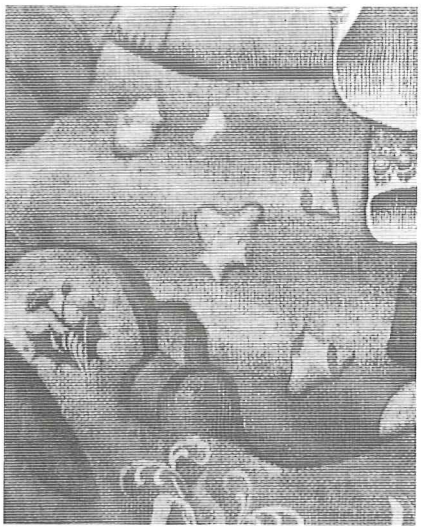

Fig. 1: Midden een vijftal vuursteenknollen, detail van een tapisserie getiteld "Passie" in het Kon. Museum voor Kunst en Geschiedenis te Brussel.

vervaardigen van werktuigen, maar ook bij het maken van vuur. Het verving de houten vuurboor of vuurploeg door het tegen elkaar slaan van vuursteen en Pyriet (zwavelkies) FeS_2. De ontstane vonken werden opgevangen in de zwam en aangeblazen tot vuur.
Dit systeem vond voortgang tot Pyriet geleidelijk vervangen werd door de vuurslag, ook vuurstaal genoemd, bestaande uit koolstofhoudend ijzer. De vuurslag had veelal de vorm van een open ovaal en bleef in diverse figuraties bestaan tot in het begin van de 20e eeuw.

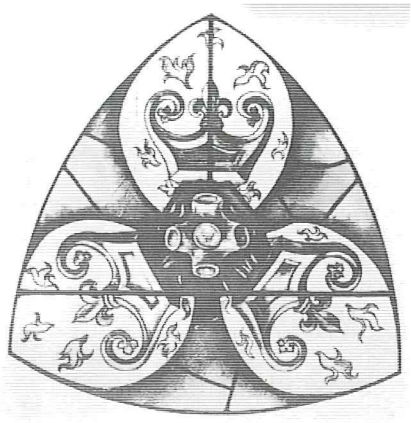

Fig. 2: Toppaneel van gebrandschilderd raam in de Stiftskerk St. Waudru te Bergen, Henegouwen.

In de Middeleeuwen werd aan het slaan van vuur uit steen nog een mystieke betekenis toegekend. Mogelijk is dat het uitgangspunt van het afbeelden van gestileerde vuursteenknollen in wandkleden en kerkramen.
Dit soort raamdecoratie uit het eerste kwart van de 15e eeuw wordt ook aangetroffen in de St. Goedele en de Zavelkerk te Brussel.

Publikaties

Nederlandse Archeologische Rapporten

NAR 18 is gewijd aan "Ancient Bronzes" en geeft een verslag over het twaalfde internationaal congres over antieke bronzen voorwerpen. Het congres vond plaats in 1992 en werd gehouden in Nijmegen. De publikatie van de inleidingen omvat 458 pagina's. De teksten zijn in vijf rubrieken gerangschikt: bronzen vaten, techniek en produktie, bronzen beelden en nieuwe vondsten.
De teksten zijn in het Engels, Frans, Duits, Italiaans en goed van afbeeldingen voorzien. De Italiaanse bijdragen zijn voorzien van een samenvatting in de Engelse taal.

Brabants Heem

96-1
Een fleurige omslag en drie artikelen waarvan de pennevrucht van H. Strijbos voor archeologen nuttig kan zijn, nl. "Middeleeuwse bakstenen, produktie en formaten in Oostelijk Noord-Brabant." Grondstof, kleur en afmetingen van de stenen vertoonden verschillen, enerzijds door invloed van bodem en bakprocedure, anderzijds door voorschriften van de overheid die tendeerden in kleinere maten. Betere hanteerbaarheid voor de metselaar en gelijkmatigere verhitting bij het bakproces. Grotere lengtematen hielden langer stand in het Maasgebied en Noord-Brabant.

Noordbrabantse moordliederen uit de 19e en 20e eeuw worden besproken door P. Nissen, terwijl J. v. Oudhausden de verzuiling bij de Bossche jongstudentenvereniging onder de loep neemt.

Een ruime tijdschriftenparade tot slot.

Westerheem

96-2
De omslag kan mij nog niet bekoren, maar de inhoud vergoedt veel. H. Lubberding brengt verslag uit over de Swormertoren, waarvan de fundering werd vrijgelegd na het afbranden van een boerderij ten oosten van Deventer. In twee fasen werd het complex blootgelegd door AWN-leden. De fundamenten vertonen een driehoekige ommuring van 30 bij 20 m, waarbinnen een fundering van een vrijstaande stenen toren werd aangetroffen met een doorsnede van 8,6 m.

De Swormertoren vormde een bolwerk in de Sallandse Landweer die ongeveer het tracé van de huidige Schipbeek volgde. Een poging het aantal stenen te berekenen vormt een uitdaging in het kader van stadsrekeningen.

J.K. Schendelaar gaat in op een oud discussiepunt over het Marsdiep dat, volgens zijn bevinding, in 800 AD geen grensrivier was tussen de toenmalige gouwen Texel en Wieringen.

F.D. Zeiler filosofeert weer over Romeinse waterwegen oftewel Drususgrachten.

Of Friese ringvormige aardewerken constructies pottenbakkersovens zijn wordt door het drietal P. Bitter, M. Boulonois en T. de Ridder uitvoerig belicht. Hierbij worden aspecten betrokken van pottenbakkersafval uit Alkmaar, brokken gebakken klei en "misbakels van weefgewrichten" uit Heiloo. Een uitvoerige studie die nog te vroeg is voor het trekken van conclusies maar aandacht vraagt voor dit onderwerp.

F. de Ruijter bespreekt het pijpaarden beeld (40,2 cm) van Sint Antonius Abt dat gevonden werd in een beerput te Tiel, met uitweiding over pijpaarden beelden en de figuur St. Antonius Abt en eventuele herkomst, waarbij Utrecht voor de hand ligt als produktieplaats.

Archeologisch nieuws en literatuurbespreking tot slot met tijdschriftenoverzicht.

Gemeente Gennep onderste boven

Onder deze prikkelende titel verscheen de uitgave van het Gemeentelijk Bureau Voorlichting in samenwerking met de VVV Maas en Niers Gennep, met als auteur W.S. van Dinter. Hij geeft een kort overzicht over de archeologische gegevens tot 1945, vanwaar het opruimen en herstel van de oorlogsschade grootschalig archeologisch onderzoek mogelijk maakt, met als voortrekkers de "amateurs".

In de zeventiger jaren werd een IJzertijdnederzetting ontdekt bij de aanleg van een klaverblad. In de tachtiger jaren, bij groot grondverzet binnen het centrum, kwam de activiteit van pottenbakkers aan het daglicht en een gaaf stuk stadsmuur met een torenfundament. In 1988 leverde een onderzoek door de ROB in de oude stadskern gegevens op vanaf ongeveer 4000 v. Chr., via Bronstijd-, Romeins- en Karolingisch materiaal, hout- en baksteenbouw en opnieuw stadsmuren met gracht en torenfundament. De vondst van een pottenbakkerswoning annex werkplaats en afvalkuilen leverde roodgebakken stukgoed met o.a. twee sierschotels.

De grote opgraving '89-'90 door het IPP Amsterdam op de Maaskamp gaf, behalve prehistorie, unieke gegevens betreffende een Frankische nederzetting in de 5e eeuw en leverde inzichten in de strategie van de terugtredende Romeinen.

De bodem in en rond Gennep gaf, na deze internationaal belangrijke vondsten, nog een aantal gegevens vrij, zowel aan de Zandstraat en het Melkstraatje als op het landgoed Zelder en de Touwslagersgroes.

Kortom, 50 goed geïllustreerde pagina's. Voor buitenstaanders zou een situatieschets een welkome steun zijn.

Limburgensia

Archeologische Werkgroep "Philips van Horne"

Gedurende drie weken in juli trad een leger van 80 personen van enkele tot maximaal 22 dagen aan om hand- en spandiensten te verlenen aan het Belgisch Instituut voor het Archeologisch Patrimonium (I.A.P.), onder leiding van prof. dr. Guy de Boe. Voor de derde maal werd meegewerkt aan opgravingen naar de resten van het verdwenen laat-middeleeuwse vissersdorpje Walraverszijde in de gemeente Oostende. Sinds 1992 zijn op dit terrein onderzoeken gedaan, voorlopig samen te vatten met de volgende resultaten: Romeinse veenwinningsputten, afwateringsgrachten, 15e eeuwse fundamenten van een tiental gebouwen, een riool in baksteen, delen bestrating, veel aardewerkscherven rood, grijs en steengoed, een twintigtal tonwaterputten.

Evenals vorig jaar wordt de opgraving namens het I.A.P. geleid door Maria Peeters. De dagelijkse leiding van het kamp berust bij de oprichter van de werkgroep, de geschiedenisleraar Gerrit Hasendonckx, die nu zijn 21e kamp begeleidt, samen met Wil Lippits.

De opdracht voor dit jaar bestaat uit twee delen:
- het afwerken van een onderzoekvlak van een kwart hectare, met veel muurtjes en vloeren. Een arbeidsinstensieve klus.
- de voortzetting van het onderzoek naar de in 1404 onder Jan zonder Vrees aangelegde Gravejansdijk tot 3 m diep. Machinaal graafwerk is hier niet mogelijk en slechts handwerk kan worden toegepast.

Het informatiepakket voor de deelnemers maakt duidelijk dat Philips van Horne de zaak wetenschappelijk en organisatorisch heeft voorbereid. Hoe kan het anders met zoveel jaar ervaring!

Archeologisch Reservaat Stein

Na de heropening in november 1994 is de presentatie van het gerenoveerde museum hervat o.a. door het plaatsen van vitrines in het gemeentehuis en de mediatheek, de bibliotheken te Elsloo en Urmond. Verder werd een begin gemaakt met de restauratie van de aangetaste stukken, dat gedeeltelijk werd voltooid en in 1996 wordt afgerond.

De kasteelcollectie, in hoofdzaak middeleeuwse aardewerk (scherven) uit de ruïne, dient geïnventariseerd en beschreven te worden. Inmiddels verkeert de kasteelruïne in een zodanige staat van verval dat o.a. de bekende donjon niet meer kan worden bezocht.

Het Archeologische Reservaat is geopend op wo. en vr. van 9-12 en 14-17 uur. Zo. van 14-17 uur. Groepen, na afspraak, op ma.

F. Engelen

Jaarverslag van de AVL over het jaar 1995

In het jaar 1995 bestond het bestuur van de AVL uit de volgende personen: J.M. Prakken, voorzitter, J.P. de Warrimont, penningmeester,W.W.M. de Vreeze, secretaris, E.W.M. Verheggen-Crousen, F.H.G. Engelen, W. Dijkman, C.J.M. Houben, J. Schotten, A. Lupak, W. Luys. In de loop van het jaar is het bestuur in het kader van de nieuwe structuur uitgebreid met de volgende personen: M. Pennings, E. Puts, G. de Schwartz. Het aantal leden bedroeg 386 op 31-12-1995, dit is een lichte daling ten opzichte van het jaar 1994.

De Provinciaal Archeoloog, K. van der Graaf, neemt aan alle vergaderingen deel.

Er is in 1995 vijf maal vergaderd en wel op de data: 23-02, 20-04, 15-06, 21-09 en 23-11. Alle vergaderingen zijn gehouden in St. Odiliënberg. De jaarvergadering is gehouden op 09-05 te Roermond, in samenwerking met de LGOG kring Roermond. Het jaar is begonnen met de introductie van de nieuwe Provinciaal Archeoloog, Karen van der Graaf die vanaf het begin van het jaar de werkzaamheden van Henk Stoepker heeft overgenomen. Binnen de ROB worden diverse organisatorische veranderingen uitgevoerd, waarover zij het bestuur regelmatig informeert.

De archeologendag 1996 is door een werkgroep voorbereid, de voorzitter van de AVL maakt deel uit van de organisatie. Om de toekomstige organisatie van deze dagen wat meer structuur te geven, wordt er gedacht aan het oprichten van een stichting.

In de loop van het jaar is het startsein gegeven voor de werkgroepen Educatie en Archis/Arbase. De werkgroep Educatie heeft voor het eind van het jaar voor het eerst vergaderd. Zij zijn van plan de inrichting te verzorgen van een stand van de AVL op de Limburgdag die in januari 1996 in Venlo wordt gehouden. De werkgroep Archis/Arbase gaat mede op verzoek van de provinciaal archeoloog knelpunten op papier zetten betreffende de problemen die gebruikers ervaren met het gebruik van het programma.

De AVL heeft naar aanleiding van klachten die bij het bestuur zijn binnengekomen over de wijze waarop het Bonnefantenmuseum informatie geeft over de Archeologiecollectie, een brief gestuurd naar het Bonnefantenmuseum en een afschrift naar de provincie. In de brief stelt het bestuur het ontbreken van duidelijke informatie aan de orde.

Het tijdschrift Archeologie in Limburg verscheen vier maal. Het bestuur is van mening dat het tijdschrift van hoge kwaliteit is en zij complimenteert hiermee de redactie.

De financiële situatie in 1995 is met een gunstig resultaat afgesloten. De contributieverhoging heeft weinig negatieve invloeden gehad op het aantal leden en de financiële situatie.
Het bestuur van de AVL was vertegenwoordigd bij het afscheid van deputé Kockelkorn (cultuur) en de jaarvergadering van de AWN.

Onze voorzitter fungeert als vicevoorzitter in het LGOG-bestuur.

De volgende lezingen zijn gehouden:
16-02 Sittard. Restauratie van archeologica, door J. Kempkens.
09-05 Roermond. Vroegste prehistorie in Europa, door W. Roebroeks.
30-05 St.Odiliënberg. Archeologie in de Roerstreek, door J. Smeets.
13-06 Maastricht. midden-Steentijd in het Maasdal, door L.Verhart
27-06 Heerlen. Onderwaterarcheologie, door B. Goudswaard.
11-07 Roermond. Romeins grafveld te Roermond, door T. Lupak.
06-11 Reuver. Huizenbouw in de prehistorie, door P. van Vliet en W. Luys.

De secretaris

Inhoud

Opgravingen in de Molenakker te Weert-Campagne 1994 17
Adrie Tol

De archeologie van het middeleeuwse kasteel in Limburg. 28
Wim Hupperetz

Emblemen rond vuursteen 32
F. Engelen

Publicaties 30

Limburgensia 31

Jaarverslag Archeologische Vereniging Limburg 32

Het werk van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap (LGOG) wordt in belangrijke mate financieel ondersteund door de Provincie Limburg. De Archeologische Vereniging Limburg (AVL) is een sectie van het LGOG.